

COMUNISMUL SOVIETIC ȘI "OMUL NOU" ÎN BASARABIA*

Igor Cașu, Alla Mușchei

"Bolșevicii n-au fost nici îngeri nici diavoli; ei au fost doar niște oameni îndrăzneți și abili, care și-au propus să rezolve niște probleme practic insolvabile".

(Bertrand Russel)¹

Bolșevismul poate fi caracterizat ca al treilea stadiu al imperialismului rus, primul nefiind decât țaratul moscovit, urmat de imperiul lui Petru cel Mare și succesorii săi. Berdiaev, de exemplu, considera bolșevismul o sinteză dintre Ivan cel Groaznic și Marx; cel mai rău, aprecia filosoful rus, provine de la Ivan cel Groaznic și nu de la Marx care se inspirase de la izvoare umaniste².

Fără a fi adepți ai determinismului istoric în manieră hegeliană, subsemnații consideră comunismul un fenomen condiționat istoric; o încercare cu metode specific rusești și apărută din frământările unei societăți înapoiate de a depăși mizeria unei economii subdezvoltate. Avem aici mai degrabă o dramă a modernizării, mai accentuată decât în alte părți datorită mentalității hibride euro-asiatice și decalajului istoric acumulat de-a lungul a cel puțin cinci secole³. Victoria bolșevicilor în octombrie 1917 ni se pare firească, mai mult, o preluare a puterii decât o uzurpare. Or, în octombrie 1917 în Rusia exista un vid de putere și bolșevicii n-au făcut decât să umple acest vid⁴.

Cu un potențial uman și materii prime mai multe decât suficiente unei dezvoltări normale, Rusiei îi lipsea o elită politică matură și organizată care să inițieze o modernizare rapidă și eficientă. Burghezia rusească, confundată adesea cu vechea nobilime ereditară, era mult prea atașată Curții Imperiale și tradiționalismului acesteia încât să elaboreze și să promoveze o orientare univocă spre modernizare economică și politică, astfel încât Rusia să-și poată menține capacitatea de a concura cu Occidentul. Burghezia rusă dezertează de la o misiune istorică asumată irevocabil, în Occident, de către burgheziile naționale. Intenția lui Lenin de a extirpa burghezia rusă, pe lângă justificarea ideologică de proveniență marxistă, ar avea, în acest sens, și o explicație pur istorică.

Programul bolșevicilor cuprindea, în esență, două obiective centrale care se întrepătrund, sînt complementare unul altuia. Primul obiectiv, ce condiționa implementarea altora, era industrializarea țării într-un interval de timp cât mai scurt

posibil⁵. Al doilea obiectiv era constituirea unei societăți pe criterii noi. Unei societăți noi trebuia să-i corespundă un om nou⁶ care urma să fie format prin intermediul instituțiilor statului: școală, armată, partid⁷.

Ceea ce ne preocupă în comunicarea de față în mod special este să încercăm să surprindem care au fost repercursiunile tentativei sovietice de creare a "omului nou" în Basarabia.

Deși după cel de-al doilea război mondial în tot spațiul românesc a fost instaurat comunismul, românii din dreapta Prutului, spre deosebire de cei din Basarabia, și-au menținut statalitatea și o anumită independență față de Moscova⁸. Datorită acestui fapt "omul nou" al comunismului românesc și-a păstrat valența sa etnică, iar spiritul național s-a manifestat și dezvoltat nestingherit, chiar dacă uneori sub forme grotești⁹.

În Basarabia, tentativa sovietică de a crea "omul nou" a avut implicații mult mai profunde. În perioada anilor 1944-1953 a fost promovată o politică brutală de deznaționalizare, prin înfometare, represiuni și deportări¹⁰. Ulterior politica față de românii basarabeni a devenit mai subtilă. Neîncrederea Moscovei față de moldovenii, împărtășită și față de alte popoare, era explicată prin simpatiile lor flotante (cînd pentru Rusia, cînd pentru România), fapt care va duce la o "rusificare" și îndoctrinare mult mai vehementă decît în alte republici.

Drept justificare conceptuală pentru asimilarea moldovenilor, precum și a celorlalte popoare neruse din URSS, a servit ideea contopirii tuturor naționalităților într-o "nouă comunitate istorică - poporul sovietic"¹¹. Apreciind retrospectiv, tentativa constituirii unui "popor sovietic" a suferit un eșec lamentabil. Nu putem nega, totuși, faptul că pentru o parte din naționalitățile ne-ruse, cu o conștiință etnică mai puțin evoluată, printre care și moldovenii, conceptul de "popor sovietic" era atractiv. Aceasta pentru că exalta demnitatea apartenenței la o superputere ce-și propunea misiunea de a cuceri globul pămîntesc și spațiul cosmic¹². Pe de altă parte, pentru că acceptarea identității sovietice nu implica, în prima fază, renunțarea în mod expres, la identitatea națională, ci numai recunoașterea superiorității culturii ruse și a limbii ruse ca limbă de comunicare interetnică¹³.

Incontestabil, limba rusă oferea tuturor naționalităților posibilități sporite: de a se instrui la instituții superioare de învățămînt cu tradiție din Moscova, Leningrad, Kiev, Riga etc.; de a accede în nomenclatură¹⁴ sau noua "clasă" a privilegiaților¹⁵. În acest context Moscova a promovat o politică foarte abilă: a ținut cont de susceptibilitățile naționale și a permis crearea de școli cu predarea în limbile vernaculare¹⁶, dar, de cele mai multe ori, acestea ofereau o pregătire net inferioară școlilor rusești. Așa încît, cei care erau interesați să afle mai multe lucruri și să-și lărgescă orizontul de cunoaștere au perceput limba maternă ca pe o "haină" prea îngustă pentru pretențiile lor. Or, s-a spus foarte bine, dacă inițial impunerea limbii ruse își avea originea în șovinismul velicorus, ulterior ea va fi justificată și ca parte a procesului de modernizare¹⁷.

După cel de-al doilea război mondial, Basarabia a trecut prin aceleași schimbări inerente procesului de modernizare din întreaga lume. Cu observația că modelul sovietic de modernizare a avut aspecte mult mai dramatice: industrializare rapidă, colectivizare forțată, enorme sacrificii umane etc.¹⁸. Cu toate acestea, în patru decenii de putere sovietică Basarabia va atinge un nivel de dezvoltare economică comparabil cu cel al altor republici unionale¹⁹. Din punct de vedere național (etnic), însă, modernizarea sovietică a fost dezastruoasă. Ea a provocat o mobilitate socială sporită²⁰, care a dislocat structurile și valorile tradiționale ale comunităților etnoconfesionale, facilitând astfel asimilarea culturală și lingvistică (sau "topirea") a națiunilor mai mici în națiunile mai mari (ruși, ucraineni, bieloruși).

Moldovenii, țărani în proporție de la 90% la 1944, au perceput inițial efortul sovietic de industrializare și colectivizare ca un atentat la modul lor de viață patriarhal. De la mijlocul anilor '60, prima generație de tineri educată în spirit comunist devine mai puțin refractară la modernizare și tinde să se stabilească în localitățile urbane din interiorul sau exteriorul republicii. Nefamiliarizați cu habitudinile citadine și atrași de avantajele economice oferite de regimul sovietic, moldovenii devin mai puțin preocupați de păstrarea identității lor, cu atât mai mult cu cât, odată stabiliți la orașe, în majoritate populate de alogeni, ei au resimțit puternice complexe de inferioritate. Cei mai capabili se vor vindeca de acest complex, dar, de multe ori, cu prețul renunțării la comunitatea lor etnică. Aceștia, numiți peiorativ "mancurți"²¹, vor profera un dispreț nedisimulat la adresa poporului din rîndul căruia proveniseră și-și vor justifica atitudinea lor prin faptul că moldovenii nu sînt, în marea lor majoritate, capabili să se civilizeze, că sînt "țărani, vulgari și incuți". Respectiv, fiecare trebuia să găsească o soluție individuală de ieșire din acest stigmat colectiv²². Intelectuali și funcționari, dar nu numai, odată integrați în medii rusești, nu vor fi prea încîntați să li se amintească despre originea lor. Ei vor deveni, așa cum observase Lenin, aderenți mai fervenți ai șovinismului velicorus, decît înșiși rușii.

Imediat după ocuparea Basarabiei, puterea sovietică a inițiat așa numita "revoluție culturală"²³, cu corolarul ei de lichidare a analfabetismului, condiție indispensabilă creării "omului nou". La acea dată numărul neștiutorilor de carte constituia 65% din totalul populației²⁴. Cu toate că a fost introdus învățămîntul gratuit la toate nivelele, foarte puțini și-au manifestat dorința de a se instrui adecvat. Cei mai instruiți, pe de altă parte, au fost încurajați să emigreze din republică spre centru, fenomen numit, chiar dacă prea pompos, emigrarea "creierelor". Stabilirea în Moscova, Leningrad sau alte centre ale Uniunii Sovietice, le oferea posibilități incomparabile cu cele de acasă, de a se realiza în plan profesional, material și cultural. Ei se vor dizolva, astfel, în marea inteligenție rusă, inter-națională, prin definiție, așa cum a fost și aristocrația țaristă²⁵.

Moldova devenea, ca rezultat al acestor procese, handicapată de lipsa unei elite culturale care să conștientizeze misiunea ei națională²⁶. Majoritatea "cadrelor naționale" rămase în republică era constituită din mediocrități, care studiaseră mai mult pentru "diplomă", un mijloc sigur de a obține un statut social respectabil. Moldovenii, grosso modo, s-au culturalizat numai în măsura în care aceasta le favoriza accesarea în nomenclatură, posturi manageriale ("nacialniki"), ei neavând prea multă afinitate pentru știință și cultură. Observația lui Cantemir rămîne, din păcate, foarte actuală²⁷.

Printre cauzele obiective ale "înapoierii" moldovenilor trebuie amintită decimarea intelectualității interbelice (sau emigrarea acesteia în România etc.), suspectată de a fi purtătoarea spiritului burghez. Aceasta a produs o lipsă acută de cadre bine pregătite. Vitregiți de modele vii, în descendență națională, pe care să le imite, nefiind bine instruiți, loiali încă moștenirii lor tradițional-patriarhale, moldovenii, cu puține excepții, nu se vor ridica la nivelul intelectualilor ruși (sau rusofoni). Rușii, fără deosebire, de la savanți, nomenclaturști pînă la paznici și hamali aveau sentimentul superiorității lor, prin faptul că au o misiune de îndeplinit: de a salva lumea. Ei au speculat din plin ospitalitatea și docilitatea moldovenilor, atît de des elogiata în public, dar interpretate abuziv drept slăbiciune și lipsă de inteligență.

Elita intelectuală moldovenească, necunoscînd bine limba română, va sucomba într-o bîlbîială cronică, ceea ce va duce la imposibilitatea de a fi bine înțeleși. Vocabularul redus, precum și accentul rusificat al orășenilor, va imprima limbii vorbite o tentă ciudată și neplăcută, așa încît se prefera(ă) comunicarea în limba rusă decît într-o limbă română sclerozată.

În fața delirului rusificării lingvistice, numai un număr insignifiant de intelectuali mai vorbeau româna literară, ceea ce-i dezavantaja în măsura în care echivala cu autoexcluderea lor din societate, pentru că mesajul lor alcătuit într-un limbaj academic nu era accesibil restului populației. Cei de la sate vorbeau o limbă arhaică, iar cei de la orașe erau alienați lingvistic. Din aceste motive, nu este de mirare că nivelul conștiinței naționale a moldovenilor era încă scăzut, chiar în anul de "glorie" al mișcării naționale - 1989. Or, lipsea un element cheie pentru constituirea unei "comunități imaginare"²⁸ - o limbă standardizată accesibilă tuturor straturilor sociale.

Din alt unghi de vedere, moldovenii au fost vulnerabili în fața rusificării, fenomen care poate fi explicat prin faptul că pentru a rezista împotriva unei amenințări trebuie să ai conștiința că aperi ceva foarte prețios, fără de care nu poți să-ți închipui existența. Or, moldovenii nu-și cunoșteau trecutul lor istoric sau, atunci cînd îl cunoșteau, nu găseau ceva cu care s-ar fi putut mîndri²⁹.

Pentru corectitudine, amintim că au existat și izbucniri naționaliste, mai ales în perioada dintre mijlocul anilor '60 și începutul anilor '70. Acestea au avut, însă, un impact ne semnificativ, cu revendicări precum: revenirea la grafia latină³⁰,

aplicarea în practică a principiului egalității dintre naționalități etc. Spre deosebire de republicile baltice și Ucraina, de exemplu, în Basarabia nu s-a pus, la nivelul elitei de partid, problema stopării imigrației "specialiștilor", a distribuirii discriminatorii a bugetului unional ș.a.m.d.³¹. Naționaliștii din Basarabia n-au fost bine organizați, iar revendicările lor au avut un caracter spontan și n-au fost consecvent susținute.

La începutul restructurării lui Gorbaciov³², s-a dovedit că "omul nou" sovietic, fără naționalitate, nu era decât o himeră³³. În Basarabia rusofobia s-a reactivat la scară republicană, într-un timp record, ceea ce demonstrează că ea a existat în stare latentă în perioada precedentă. În general, manifestarea sentimentelor naționaliste era o reacție împotriva slavilor din republică și nu coincidea, obligatoriu, cu opoziția împotriva statului sovietic. Abia odată cu destinderea gorbaciovistă, pe fondul uzurii ideologiei și dezastrului economic, moldovenii au renunțat la loialitatea față de "fratele mai mare", iar naționalismul moldovenesc a devenit o realitate, o doctrină politică legitimantă.

Invocînd dreptul popoarelor la autodeterminare pînă la secesiune, stipulat chiar de constituția sovietică, într-un context internațional favorabil, Republica Moldova și-a declarat independența la 27 august 1991. Însă, dacă naționalismul moldovenesc a servit drept justificare doctrinară pentru independență, el constituie o barieră pentru unificarea cu România. Este o problemă foarte delicată, din acest punct de vedere, pentru că naționalismul moldovenesc, întemeiat pe criterii civice (apartenența la un stat), și nu etnice³⁴, poate deveni o forță redutabilă, în cazul în care nu este deja.

* Autorii articolului își propun să provoace o discuție în alți termeni, din altă perspectivă, privitoare la efectele regimului sovietic în Basarabia, spre deosebire de abordările în stil maniheist care s-au efectuat pînă acum, atît în Republica Moldova, cît și în România. Termenul de "moldoveni" folosit în text nu are o conotație etnică și a fost adoptat convențional, acesta desemnînd românii din Basarabia, care, din anumite motive persistă în a se numi moldoveni. O variantă puțin schimbată a acestui articol a fost prezentată în ședința de comunicări organizată de Asociația Culturală "Constantin Stere" la Institutul de Istorie "A. D. Xenopol", în ziua de 26 martie 1997. Moderator a fost Gheorghe Onișoru.

1 Bertrand Russel, *The Practice and Theory of Bolshevism*, London, 1921 (citat după ediția rusă, Moscova, Nauka, 1991, p.67).

2 Nicolai Berdiaev, *Originile și sensul comunismului rus*, Dacia, Cluj, 1994.

3 Robert Wesson, *The Russian Dilemma. A Political and Geopolitical View*, Rutgers University Press, New Jersey, 1974.

4 *Revolutionary Russia: A Symposium*, Ed. by Richard Pipes, Doubleday & Company, New York, 1969, în special p.183-209.

5 Raymond Aron, *18 Lectures on industrial society*, New York, 1967, p.157-194 (capitolul "The Soviet model"); Bob Davis, *History of Soviet Industrialization*, 4 vol., University of Birmingham, CREES, 1996; George Bataille, *Partea blestemată*, Institutul European Iași, 1994, p.143-165.

6 Lucian Boia, *Omul nou*, în "Polis", vol.3, nr.1, 1996; Alexandr Zinoviev, *Homo Sovieticus*, Editura Dacia, Cluj, 1991.

- 7 Hélène Carrère d'Encausse, *L'Empire éclaté*, Flammarion, Paris, 1978, p.11-53 și passim; Robert Conquest, *Soviet Nationalities Policy in Practice*, New York, Washington. Praeger, 1967, p.21-61.
- 8 Bibliografia privitor la România comunistă este vastă. Amintim aici: St. Fischer-Galati, *Twentieth century Rumania*, Columbia University Press, New York, 1970; Gh. Ionescu, *Communism in Romania, 1944-1962*, Oxford University Press, 1964 (ed. rom. - București, 1996); King R. R., *A History of Romanian Communist Party*, Hoover Institute Press, Stanford, 1980 (ed. rom. - București, 1996).
- 9 Aici includem așa-numitul protocronism românesc. Cf. K. Verdery, *Compromis și rezistență. Cultura română sub Ceaușescu*, Humanitas, București, 1994, p.152-198. Edgar Papu, *Protocronismul românesc*, în *Secolul XX*, nr.5-6, 1974, p.8-11.
- 10 A se vedea articolele semnate din Ion Șișcanu, Elena Șișcanu, Mitru Ghițiu, ș.a. în *Analele Sighet*, vol.I-III, Fundația Academia Civică, București, 1996-97; *Golod v Moldove (Documente)*, Știința, Chișinău, 1991; M. Gribincea, *Basarabia în primii ani de ocupație sovietică, 1944-1950*, Dacia, Cluj, 1994.
- 11 Expresia "popor sovietic" ("sovetskii narod") apare pentru prima dată în Constituția din 1936. Cf. *Sovetskii narod-novaia internationalinataia obșcinosti liudei*, Editor M.P. Kim, Știința, Chișinău, 1987.
- 12 Idee utopică, dar seducătoare, în epocă, inclusiv pentru subsemnați.
- 13 Cf. observațiile pertinente ale lui R. Aron, *The End of Ideological Age*, în Chaim S. Waxman (ed), *The End of Ideology Debate*, Funk & Wagnals, New York, 1968, p.27-48. De asemenea Cf. Hugh Seton-Watson, *The New Imperialism. A Background Book*, Dufour éditions, Chester Springs, Penn., 1964p.54-128.
- 14 M. Voslensky, *La Nomenclatura: les privilégiés en URSS*, Editions Pierre Belfond, Paris, 1984.
- 15 M. Djilas, *The New Class. An analysis of the communist system*, New York, Praeger, 1957; R. Aron, *La lutte de classes*, Gallimard, Paris, 1964, p.328-347.
- 16 B. A. Anderson, B. Silver, *Quality efficiency and politics in soviet bilingual education policy, 1934-1980*, în *American political science review*, 1984, vol.78, nr.4, p.1019-1038.
- 17 Cf. lucrările citate ale lui Raymond Aron. Deasemenea cf. studiul lui G. Simon din volumul *Nationalismus in der Welt von Heute*, ed. H.A. Winkler, Geschichte und Gesellschaft, Sonderheft, nr.8, Göttingen, 1982, p.82-103.
- 18 Cf. notele 3, 5 și 10.
- 19 Nicholas Dima, *From Moldavia to Moldova. The Soviet-Romanian territorial dispute. East European Monographs*, Boulder Co., 1991, p.61-91.
- 20 Despre mobilitatea socială și efectele acesteia cf. K.W. Deutsch, *Nationalism and Social Communication*, Cambridge Mass, The M.I.T. Press, 1966; C. Goldscheider, *Population, Modernization and Social Structure*, Boston, 1971.
- 21 Expresia a căpătat o circulație largă datorită scriitorului sovietic Cinghiz Aitmatov (cazah).
- 22 Despre "stigmatul românesc" Cf. Sorin Antohi, *Civitas Imaginalis. Istorie și utopie în cultura română*, Litera, București, 1994, p.203-286.
- 23 Cf. vol. 19, 1967, al anuarului *Ucionnte zapiski Tiraspoliskogo pedagoghiceskogo instituta*, consacrat "revoluției culturale"; *Kulturnoe stroitelstvo v Sovetskoi Moldavii*, Știința, Chișinău, 1979 etc.
- 24 *Arhiva Organizațiilor Social-Politice din Republica Moldova (AOSPRM)*, arhivă a fostului PC al RSSM, fond 51, inv 2, d.141, f.7, 60.
- 25 R. Pipes, *Rusia under the Old Regime*, Wiendenfeld & Nicolson, London, 1974.
- 26 Lucrările fundamentale referitoare la politica națională a Uniunii Sovietice în Basarabia sînt: M. Bruchis, *Nations-Nationalities-Peoples: A Study of the Nationalities policy of Communist Party*

COMUNISMUL SOVIETIC

- in Soviet Moldavia*, Boulder Co., 1984; K. Heitmann, *Rumanische sprache und Literatur in Bessarabien und Transnistrien*, în *Zeitschrift für Rumanische Philologie*, 81, no.1-2, 1965; N. Dima, *op. cit.*; Ch. King, *Soviet Policy in the Annexed East European borderlands: Language, Politics and Ethnicity in Moldova*, în vol. *The Soviet Union in Eastern Europe, 1945-1989*, St. Martin's Press, 1994.
- 27 D. Cantemir, *Descrierea Moldovei*, Hyperion, Chişinău, 1992, p.126.
- 28 B. Anderson, *Imagined Communities. Reflections on the Origins and spread of Nationalism*, London, New York, 1991.
- 29 Gloria Moldovei pare palidă în comparaţie cu cea a Rusiei pentru cei care nu au un sentiment naţional puternic.
- 30 AOSPRM, fond 51, inv. 25, d.179, f.18-32.
- 31 I.P. Willerton, *Evolving Center - Periphery Relations in the Soviet Polity*, în *Problems of Communism*, XXXVIII, 1989, p.70-77.
- 32 Fr. Thom, *Sfârşiturile comunismului*, Polirom, Iaşi, 1996.
- 33 Anatoly Khazanov, *The Collapse of the Soviet Union: Nationalism during Perestroika and afterwards*, în *Nationalities Papers*, vol.22, nr.1, 1994, p.157-194.
- 34 Liviu Druguş, *De neamul moldovenilor sau despre naţiunea moldovenească*, în *Pământ şi Oameni*, nr.27, 16 aprilie 1994, p.2.